

Mednarodna konferenca Po tranziciji?

Lund (Švedska), 2.–4. oktober 2013

Center za evropske študije je meseca oktobra na Univerzi v Lundu na Švedskem pripravil mednarodno konferenco z naslovom »Po tranziciji? Nove usmeritve vzhodno-srednjeevropskih študij«. Več kakor sedemdeset znanstvenikov je predstavilo zgodovinske, filozofske, teološke in sociološke poglede na razvoj humanističnih študij na geografskem področju pokomunističnih držav. Udeleženci smo prišli iz številnih držav: iz Avstralije, Avstrije, Izraela, Litve, Norveške, Poljske, Rusije, Slovenije, Švedske, Velike Britanije, ZDA in od drugod. Konferenca je razkrila, da spomin – in uporaba ter zloraba spomina – igra sila pomembno vlogo v sodobnih študijah pokomunistične tranzicije.

V prvem, osrednjem nagovoru je Georges Mink (Univerza v Parizu) predstavil politiko tako imenovanih »spominskih iger«. Zaradi spominskih paktov iz časa zgodnje pokomunistične tranzicije so se mnogi zavezali k molku, da bi avtokrati mirno zapustiti položaje. Toda takšni kompromisi so privedli do zlorabe spomina. Tako se sociologi soočajo ne samo s frustracijo potlačenih dogodkov, temveč tudi z nasprotovanjem tistih, ki verjamejo preteklim mitom. Po eni strani zato kljub vsemu nastajajo poskusi neodvisnega pisanja zgodovine iz vrst mlajših znanstvenikov, odpirajo se arhivi in delajo rigorozne analize. Ker pa ima spomin potencial kolektivne mobilizacije, po drugi strani številni politiki prek raznih sodobnih dogodkov vstopajo v spominske igre za pridobitev podpore posameznih skupin. Med takšne dogodke sodijo demokratične volitve, priključevanje Evropski uniji, odnosi z Rusijo in razpad Jugoslavije. Obujanje ozkih zgodovinskih pogledov lahko raznim akterjem prinese politični dobiček. Tako morejo »spravni« procesi privedi v nove delitve, recikliranje zgodovine pa služi politično-strankarskim namenom. Prostori spomina – in še posebej boleče zgodovine – zato potrebujejo skrbno, neobremenjeno in neodvisno analizo. Vprašanje pa je, kdo in kako se more legitimno in strokovno lotiti očiščevanja spomina ne samo na akademskem, ampak tudi na verskem, na družbenem in na političnem področju.

Jan Kubik (Univerza Rutgers) je spregovoril o politiki spomina in komemoracij iz časa dvajset let po komunizmu. Ustvarjanje skupne identitete je po njegovem kulturni in politični fenomen. Spomin in identiteta se prepletata ob ustvarjanju in ohranjanju skupne identitete in legitimnosti oblasti. Kubik je zagovarjal tezo, da so zgodbe o preteklosti ustvarjene glede na politične interese tistih, ki o preteklosti pripovedujejo. Pripovedovalca, to je osebo, ali institucijo, ali stranko, Kubik imenuje mnemonični akter. To pa so po njegovem lahko pluralist, bojevnik in oporečnik. Glede na vlogo mnemoničnega akterja se ustvarjajo različni spominski režimi. Zaradi njihove raznolikosti je težko ustvarjati skupna in enotna poročila o preteklosti. Težavnost izhaja še posebno iz dejstva, da akterji ob različnih preteklih dogodkih strateško menjavajo in izbirajo svojo mnemonično vlogo.

Karl Schlögel (Univerza Viadrina) je uporabil fenomenološki pristop k preučevanju srednje- in vzhodnoevropskega »površja«. Schlögel je postavil pomembno, a redko zastavljeno vprašanje o tem, kaj se lahko naučimo iz gostoljubnosti v moskovskem hotelu, iz občutja v srednjeevropski kavarni in telovadnici ali iz primerjave smetišč pred padcem komunizma in po njem. V tranziciji so se percepcije o površju namreč spremenile in zato tudi analitična spoznanja o njih. Študij avtobusnih povezav med severom in jugom ter med vzhodom in zahodom pokaže na primer, da geografska povezanost temelji na trdnih gospodarskih interesih in ne le na turizmu. Brez teh neopaznih, a številčnih povezav bi nekatere industrije težko shajale (npr. hotelska, gradbena, prehrambena ali celo romarska). Poceni povezave večkrat bolj prispevajo k uspešni ekonomski tranziciji kakor pa washingtonsko naložena liberalizacija trga. Takšen analitični pogled »od spodaj« pokaže, da evropski proces združevanja kljub skeptičnosti mnogih vendarle deluje. Seveda ne govorimo samo o ekonomskih, monetarnih ali akademskih povezavah. Navzoča je tudi trgovina z belim blagom in z mamili. Toda povečanje prizme, prek katere analiziramo »površinske« evropske povezave, privede do spoznanj širše resničnosti. »Razdeljena« Evropa morda torej le ni tako fragmentirana, čeprav ustvarjanje skupnega evropskega prostora ne vodi k pravljično srečnim koncem, temveč raje k *longue-durée* procesom.

Študije na področju pokomunističnega sveta pa ne zadevajo samo vprašanj o zgodovinskem spominu, o spravi in o geopolitičnih povezavah, ampak tudi o vplivih nekaterih fenomenov tranzicije na korupcijo in kako ta korupcija označuje proces tranzicije. Alena Ledeneva (Univerza CL) je spregovorila o sovjetski koruptni praksi »blat« in o njenem prenosu v pokomunistično okolje. Ledeneva je predstavila vpliv uporabe osebnih ekonomskih uslug in izmenjav kot del organizacijske strukture sodobne posovjetske družbe. Govorimo o praksi transakcij, ki slonijo na osebnih zvezah in prijateljstvu za lažje shajanje s težkimi družbenoekonomskimi razmerami. Te prakse po eni strani podpirajo družbeni sistem, po drugi pa ga spodjedajo zaradi svoje koruptnosti. Zgled te paradoksnosti so nekdanje prazne trgovine in polni hladilniki. Kljub polnim hladilnikom nihče ni bil zadovoljen. A kljub nezadovoljstvu so vsi volili enoglasno. In kljub enoglasnosti so te družbe, zgrajene na korupciji, propadle. Ledeneva ugotavlja, da se kljub demokratičnim reformam na področju politike in gospodarstva nekatere koruptne prakse, čeprav spremenjene, preselijo v pokomunistično družbo. Na primer: s prenovo trga je v mnogih deželah narasla tudi nelegalna trgovina na drobno, s prenovo finančne transparentnosti pa rast raznih računovodskih knjig (npr. ena knjiga za davčno inšpekcijo, druga zase, tretja za »botre« itd.).

O korupciji so spregovorili tudi drugi udeleženci konference. Nekateri so predstavili izzive čezmejne in nelegalne trgovine na drobno. Drugi so analizirali celotno protikoruptno »industrijo« mednarodnih akterjev, kakor sta Evropska unija in Svetovna banka. Kljub raznolikosti med državami so predstavitve pokazale, da so pokomunistične države zaradi posebne avtoritarne preteklosti še posebno ranljive na področju korupcije. To so povedali referati Volhe Sasunkevich, Mi Lennhag in Stevena Sampsona. Podpisani sem predstavil razloge, zakaj je lustracija, ki nekda-

njim uradnikom in politikom omejuje vstop v politično-družbeni prostor, v preteklih letih pripomogla k zmanjšanju korupcije. Prek regresijske analize in študijev številnih primerov sem pokazal, da izločitev tistih, ki so bili nekoč na položajih in so svoj položaj pogosto zlorabili sebi v prid, lahko prepreči nadaljevanje koruptnih praks iz preteklosti.

O pomembnosti vpliva polpretekle zgodovine je spregovoril tudi Amir Winder (Univerza Stanford). Predstavil je izčrpne izsledke zadnjih raziskav o sovjetskih obveščevalnih službah. Pokazal je, da sta imeli NKVD in KGB poseben univerzalni etos, ko vsak posameznik veliko pomeni – toda predvsem z vidika informacij, ki jih lahko posreduje o »sumljivih elementih« družbe. Sovjetske tajne službe pomenijo zgodovinsko najbolj uspešno penetracijo takšnih institucij v družbo. Arhivi so bili bistvena pridobitev tega početja. Toda arhivi niso bili namenjeni akademskemu raziskovanju, ampak obravnavi vsega sovjetskemu sovražnega. Poleg informacij so agenti spodbujali debato in postopno pridobivanje dobro informiranih posameznikov k sodelovanju. Med sovjetskimi agenti je bil vsak sprejet kot socialistični kolega, če je le zbiral podatke za skupno dobro – ponavadi prek infiltracije, izseljevanja in groženj. Vendar da bi agenti preživeli pritiske s političnega vrha, so namenoma potvarjali svoja lastna poročila. Zato so na primer v času destalinizacije po letu 1953 tajne službe pod okriljem Nikita Hruščova uničile okoli 80 odstotkov svojega lastnega arhivskega gradiva, saj so ga imele za neuporabnega. Tako nekoč kakor danes lahko prevelika količina brezpredmetnih informacij zaduši samo obveščevalno službo. Še več, kakor Sovjeti lahko tudi današnji agenti podležejo skušnjavi, da bi univerzalne težnje postale zgolj krajevne in sila omejene zaradi parcialnosti ideologij, kakor je na primer komunizem.

Konferenca je načela tudi pomembne teološke teme, še posebno s področja ekleziologije, v zvezi z deželami nekdanje Sovjetske zveze. Elena Namli (Univerza v Uppsali) je spregovorila o pravoslavni teologiji. Predstavila jo je z vidika skušnjave oziroma nevarnosti želje po oblasti in moči. Mikhail Suslov z iste univerze pa je spregovoril o ruski župnijski organizaciji v sodobni politični filozofiji kot o najpomembnejšem zakladu pravoslavne Cerkve. Obe temi sta postali še posebej vidni v času tranzicije verskih skupnosti iz komunizma v nove oblike avtoritarnih sistemov in režimov.

Skratka, medtem ko smo se znanstveniki na mednarodni konferenci dotaknili raznolikih vprašanj držav v tranziciji, je bila skupna ugotovitev: težko je presoditi, v kolikšni meri so pokomunistične dežele še vedno v tranziciji in v predelovanju spomina. Medtem ko so posamezne družbe že sprejele demokracijo, transparentnost, zaupanje v institucije ali celo versko življenje kot nekaj ne samo spoštovanja vrednega, ampak tudi del vsakdana, se druge temu načinu razmišljanja in življenja vedno znova zoperstavljajo.